

LIETUVIŲ KALBOS PRIEBALSINIŲ IR BALSINIŲ FONEMŲ PRADINIAI JUNGINIAI

Regina PETKEVIČIENĖ

Šio straipsnio tikslas – panagrinėti kai kuriuos lietuvių fonologijoje mažai tyrinėtus¹ žodžio pradžios priebalsių ir balsių fonemų jungimosi ypatumus, parodyti, kokių #C + V junginių² yra ir kokių iš viso nėra mūsų kalboje, kurie iš jų geriau ir kurie menkliau realizuoti. Darbas atliktas, remiantis „Dabartinės lietuvių kalbos žodyno“³ grynai lietuviškąja leksika; į tarptautinius žodžius, kaip į periferinę leksikos dalį, čia neatsižvelgiama. Analizuojant junginius, naudojamos su nedideliais pakeitimais J. Kazlauskas⁴ ir nemaža dalimi A. Girdenio⁵ pasiūlytu lietuvių kalbos fonemų inventoriumi bei diferencinių požymių sistema. Neliciant tarptautinių žodžių, iš fonemų sistemos iškrinta priebalsių fonemos /f f', ch ch', h h'/ ir trumpoji balsinė fonema /ɔ/. Taigi kalbama apie 51 fonemą: 39 priebalsines ir 12 balsinių. Kaip ir „Lietuvių kalbos gramatikoje“⁶, minkštosiomis (diežinėmis) priebalsių fonemomis čia laikomos ir tos, kurios eina prieš priešakinės eilės (diežines) balsių fonemas⁷. Ilgosios (įtemptosios) ir trumposios (neįtemptosios) balsinės fonemos traktuojamos kaip savarankiškos. Iš dvibalsių tik sutartiniai *ie*, *uo* priskiriami prie įtemptųjų balsinių fonemų, o sudėtiniai (kaip ir mišrieji dvigarsiai) laikomi dviejų fonemų junginiais⁸. Kadangi straipsnyje kalbama apie dviejų fonemų junginius, tai sudėtinio „skiemens centro“⁹ – dvibalsio ar mišraus dvigarsio – balsiai čia nubesiejami su sonantu, esančiu balsio dešinėje. Pozicinio ilgumo balsiai *a*, *e*, kaip ir tvirtapradžių dvibalsių bei mišriųjų dvigarsių pirmieji komponentai, laikomi trumpaisiais balsiais, nes jų ilgumas visiškai priklauso nuo kirčio.

¹ I. Toporovos straipsnyje šiems dalykams skirta visiškai nedaug vietos (žr. И. Н. Топорова. Дистрибуция фонем литовского языка. – В кн.: Балтославянский сборник. М., 1972, с. 140–173).

² # – žodžio pradžios pozicija, C – priebalsinė fonema, V – balsinė fonema.

³ Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, II leid., V., 1972.

⁴ J. Kazlauskas. Lietuvių literatūrinės kalbos fonemų diferencinių elementų sistema. – „Kalbotyra“, XIV, 1966, p. 73–81.

⁵ A. Girdenis. Fonologinės pastabos apie lietuvių literatūrinės kalbos vokalizmą. – Šiaulių K. Preikšo pedagoginis institutas. Dėstytojų mokslinė metodinė konferencija. Pranešimų tezės. Šiauliai, 1966, p. 26–27.

⁶ Lietuvių kalbos gramatika, t. I. V., 1966.

⁷ Plg. P. Trost. Two Remarks on Lithuanian Vocalism. – „Acta Baltico-Slavica“, III. Bi lystok, 1966, s. 184.

⁸ Plg. T. Buch. Zur Phonologischen Wertung von Litauischen *ie*, *uo* und Litauischen *é*, *e*. – „Lingua Posnaniensis“, XII / XIII, Poznań, 1968, p. 77–78; be to, P. Trosto min. straipsnis, p. 183; Н. Трубецкой. Основы фонологии. М., 1960, с. 62–63.

⁹ Dél termino žr. E. Haugen. The Syllable in Linguistic Descriptions. – Кн.: For Roman Jakobson. The Hague, 1965, p. 218.

Atskirų priebalsių dažnumas prieš tam tikrus balsius*

	a	a:	o:	u	u:	uo	e	e:	e:			ie
p	126,1	–	6,6	14,3	2,9	1,5	–	–	–	–	–	–
p'	–	–	–	–	–	–	26,9	0,0	0,9	10,0	2,1	2,5
b	14,7	0,0	0,8	4,9	1,6	0,3	–	–	–	–	–	–
b'	–	–	–	–	–	–	9,5	–	1,6	3,2	0,4	–
t	17,2	0,4	2,1	4,6	1,6	0,5	–	–	–	–	–	–
t'	–	–	–	–	–	–	7,4	0,3	1,2	6,4	2,4	1,4
d	14,3	–	1,6	5,7	2,1	1,5	–	–	–	–	–	–
d'	–	–	–	–	–	–	7,1	–	2,3	6,3	2,7	1,5
k	30,7	0,2	3,5	8,8	3,2	1,2	–	–	–	–	–	–
k'	2,6	–	0,2	0,6	0,4	0,0	13,8	0,2	1,6	9,8	1,1	1,7
g	15,9	0,2	2,5	6,0	1,4	0,5	–	–	–	–	–	–
g'	–	–	–	–	–	–	7,1	0,1	1,4	5,8	4,1	1,1
c	0,5	–	–	0,4	–	–	–	–	–	–	–	–
c'	–	–	–	0,1	–	–	–	–	–	1,1	0,5	0,2
dz	0,0	–	–	–	0,2	–	–	–	–	–	–	–
dz'	–	–	0,0	0,1	–	0,1	–	–	–	0,4	0,0	–
č	0,2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
č'	1,5	–	0,2	2,4	0,5	0,3	1,4	–	0,1	1,6	0,3	0,1
dž	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
dž'	0,3	–	0,4	0,4	0,4	–	0,1	–	–	0,2	0,0	–

* Junginių dažnumas čia skaičiuotas promilėmis (‰), atsižvelgiant ir į sandūrinius žodžius. Bendroji žodžių, prasidedančių #C+V suma, – 32 354.

	a	a:	o:		u:	uo		e:	e:				
s	18,5	4,5	1,8	94,9	1,5	0,9	-	-	-	-	-	-	-
s'	1,9	-	-	2,0	1,1	-	6,5	-	2,3	2,8	0,2	1,4	
z	0,6	-	-	1,4	0,1	-	-	-	-	-	-	-	-
z'	-	-	-	-	-	-	0,1	-	-	1,1	0,5	-	
š	8,6	0,1	1,4	3,4	0,8	0,4	-	-	-	-	-	-	-
š'	1,4	-	0,3	2,5	0,5	0,3	5,9	0,1	1,0	5,8	1,1	1,1	
ž	9,9	0,6	1,0	1,1	0,4	0,1	-	-	-	-	-	-	-
ž'	1,1	-	1,9	0,7	0,4	-	5,3	-	0,6	4,8	2,5	3,1	
j	3,1	-	1,3	2,2	0,8	3,8	0,4	0,1	0,1	0,1	0,0	0,9	
v	30,5	0,2	2,8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
v'	0,2	-	-	-	-	-	14,1	-	4,7	19,5	5,2	9,4	
m	14,9	0,2	4,7	4,8	1,2	-	-	-	-	-	-	-	-
m'	0,2	-	-	-	-	-	8,7	0,0	3,2	7,8	1,0	1,9	
n	6,8	-	1,3	45,5	0,2	9,5	-	-	-	-	-	-	-
n'	0,6	-	0,2	0,9	0,8	0,1	20,7	-	0,7	1,1	0,6	1,9	
l	14,7	0,2	1,5	0,9	0,7	-	-	-	-	-	-	-	-
l'	0,6	-	0,1	0,6	0,8	0,3	6,3	0,1	1,7	4,6	3,7	3,0	
r	17,9	0,3	1,6	4,4	3,6	0,6	-	-	-	-	-	-	-
r'	0,3	-	0,2	0,2	0,1	-	4,1	0,1	2,2	4,5	2,4	2,5	

Prieš žodžio pradžios skiemens centro fonemas lietuvių kalboje gana dažnos pavienės priebalsių fonemos: iš 53 235 „Dabartinės lietuvių kalbos žodyno“ lietuviškųjų žodžių¹⁰ 60,6% sudaro tie, kuriuos pradeda C+V (apie 32 354 šios rūšies junginiai). Eliminavus priešdėlinius vedinius ir sudurtinius žodžius, kurių pradžia kartojasi¹¹, – toliau ši leksikos dalis bus vadinama sandūriniais žodžiais, – procentas pasikelia net ligi 67% (20 875 priebalsio ir balsio junginiai).

Ne visos priebalsių fonemos gali eiti žodžio pradžioje (žr. 1 lentelę). Iš 468 logiškai galimų pradinių priebalsinių ir balsinių fonemų junginių realizuota maždaug pusė – 240. Taigi pasitvirtina E. Hogeno teiginys: jei ir visi balsiai pasitaiko skiemens centre, tai ne visi priebalsiai turi pasitaikyti prieš visus balsius¹².

1. Kietosios, arba paprastosios priebalsinės fonemos (Cp), eina tik prieš užpakalinės eilės – paprastąsias (žemąsias) balsių fonemas (Vp): /a a: o: u u: uo/. Iš 114 galimų #Cp + Vp junginių realizuota 90, Žodyne jie pradeda 37,9% visų lietuviškųjų žodžių (apie 20 198), o atmetus sandūrinius žodžius, – 33,8% (apie 10 528 ž.); pvz.: *balà, gaùsti, kòsėti, lùpos, mùšti, núovargis, ruoà, zuikis* ir kt.

2. Minkštosios (diezinės) priebalsių fonemos (Cd) žodžio pradžioje eina ir prieš diezines balsių fonemas (Vd) /e e: ę: ie i i:/, ir prieš paprastąsias (Vp). Iš 240 logiškai galimų # Cd + V junginių realizuota 150 (62,5%); daugiau yra junginių su diezinėmis balsių fonemomis – iš 120 galimų 90, o su paprastosiomis – tik 50, nors galėtų būti 120. Žodyne diezinės priebalsių fonemos pradeda 22,8% visų lietuviškųjų žodžių (apie 12 156), eliminavus sandūrinius žodžius, – net 33,3% (10 347 ž.). Junginiams su diezinėmis balsių fonemomis čia tenka 20,2% (antruoju atveju 29%), su užpakalinės eilės balsinėmis fonemomis – tik 2,5% (be sandūrinųjų žodžių – 4,2%), pvz.: *bylà, ðiegti, gëlë, keùsti, lëdas, mësti, neigti, pinti, riàušës, siùti, šiënas, tekëti, veùsti, zylë, žiùrkë* ir kt.

3. Įvairios priebalsių fonemų klasės # C+V junginiuose realizuotos skirtingu laipsniu, nevienodas ir jų dažnumas Žodyne (žr. 2 lentelę)¹³.

3. 1. Balsingųjų (R klasės) ir trankiųjų (P klasės)¹⁴ fonemų realizavimas ir dažnumas žodžio pradžios pozicijoje prieš balsines fonemas yra tarp savęs atvirkščiai proporcingas: pirmosios įeina į beveik visus galimus junginius (ypač kietosios), bet Žodyne jų procentas mažas; antrosios menkiausiai realizuotos, tačiau dėl didesnio trankiųjų skaičiaus jų procentas labai didelis. Įsidėmėtinas dusliųjų ir skardžiųjų fonemų realizavimo bei dažnumo santykis: dusliosios ir geriau realizuotos (įeina į didesnę dalį galimų junginių), ir yra dažnesnės Žodyne. Vadinasi, Dž. Grinbergo „absoliuti taisyklė“ pritaikoma ne tik priebalsių junginių, bet ir pavienių priebalsių fonemų distribucijai prieš balsines fonemas: dusliosios pranašesnės už skardžiąsias.

¹⁰ Žodžių skaičius, žinoma, apytikris.

¹¹ Neįskaičiuojami visi priešdėliniai vediniai ir sudurtiniai žodžiai, kurių yra daugiau negu 20.

¹² E. Haugen. Min. str., p. 218.

¹³ Nustatant realizacijos laipsnį, 100% – skaičius junginių, kurie realiai galėtų susidaryti; sakysime, 28 P klasės (trankiosios) fonemos, jungdamosios prie balsinių (kietosios – prie užpakalinės eilės, o minkštosios – prie visų 12 balsinių fonemų), galėtų pradėti 252 junginius, bet iš šių galimų junginių tėra susidarę 155 – vadinasi, 61,5%.

¹⁴ R ir P priebalsių fonemų klasės skiriamos tuo pagrindu, kad balsingosioms skardumo-duslumo požymiai yra fonologiškai nerelevantiški, trankiosioms – relevantiški.

Priebalsių klasių dažnumas prieš balsius

Priebalsinių fonemų klasės	Realizacija (procentais)			Dažnumas (procentais)						
				Su sandūriniais žodžiais			Be sandūrinių žodžių			
	Bendr. %	Kiet. %	Mink. %	Bendr. %	Kiet. %	Mink. %	Bendr. %	Kiet. %	Mink. %	
Trankiosios (P klasė)	61,5	71,4	56,5	67,4	45,2	22,1	62,5	32,5	30	
Dusliosios	69,8	76,1	66,6	50,6	36,3	14,2	37,7	19	18,7	
Skardžiosios	53,1	66,6	46,4	16,8	8,9	7,8	24,7	13	11,2	
Balsingosios (R klasė)	78,4	83,3	76,3	32,5	17,1	15,4	37,5	17,8	19,5	
Sintagminės klasės	T klasė (sprogstamosios)	56,6	63,3	53,3	46,1	30,1	16	45,6	25	20,6
	S klasė (pučiamosios)	72,2	87,5	64	21,2	15,1	6	16,9	7,5	9,3
	Rn klasė (nosinės)	75	83,3	70,8	13,9	8,9	5	10,3	5,3	4,9
	Rr klasė (sklandžiosios)	91,6	100	87,5	8,9	5	3,8	13,2	7,4	5,8
	Rv klasė (slankiosios/ j v v'/)	66,6	50	70,8	9,9	3,3	6,5	13,8	5	8,7
Pagal artikuliacijos vietą	Lūpinės	58,3	79	47,9	36,6	23,3	13,2	30,8	15,4	15,3
	Dantinės	59,7	70	54,1	37,1	26	11	29	14,8	14,2
	Alveolinės	73,3	63	78,3	12,3	5,6	6,7	19	8,6	10,4
	Gomurinės (veliarinės)	80,5	100	70,8	12,5	7,4	5,1	19,3	11,4	7,8
	Palatalinė (j)	91,6	–	91,6	1,2	–	1,2	1,7	–	1,7

3. 2. Sintagminių priebalsinių fonemų klasių¹⁵ realizavimui būdinga, kad mažiau fonemų turinčios klasės (Rr, Rn, S, o minkštųjų – ir Rv) realizuotos geriau, negu gausesnė T klasė, tačiau pastarosios dažnumo procentas Žodyno junginiuose $\# C+V$ yra žymiai didesnis. Junginiai, į kuriuos įeina įvairios sintagminės klasės:

$\# Ct+V$: *dātnas, bėgti, putà, pelė, dūona, dānà, taikà, tekėti, cūkrus, cýpti, dzūkýbė, dzirinti, čaižūs, čiužinėti, dziaūgtis, godà, giedrà, káimas, kęsti* (iš viso 14 944, be sandūrinių žodžių – 9525).

$\# Cs+V$: *sakýti, sekti, zuřzti, zýlė, šuō, šis, žāndas, žiedas* (6872 jung., be sandūrinių žodžių – 3534 jung.).

$\# Crr+V$: *lāibas, lėlė, rāstas, reikėti* (2885 jung., be sandūrinių žodžių – 2769).

$\# Crn+V$: *nāmas, niėkas, mūras, mėgzti* (4510 jung., be sandūrinių žodžių – 2159).

$\# Crv+V$: *jāunas, vōras, virti* (3213 jung., be sandūrinių žodžių – 2888 jung.).

3. 3. Priebalsinių fonemų grupės pagal artikuliacijos vietą nevienodai realizuotos minkštųjų ir kietųjų junginiuose su balsinėmis fonemomis. Kietųjų junginiuose ($\# Cp+V$) menčiau realizuotos alveolinės fonemos (ypač /č dž/). Į didelę dalį minkštųjų junginių su balsinėmis fonemomis ($\# Cd+V$) neįeina lūpinės ir dantinės fonemos, tačiau jų dažnumas žodyne yra pats didžiausias.

3. 4. Sandūrinių žodžių eliminavimas padidina dažnumo procentą tų fonemų klasių, kurios pradeda nedaug tokių žodžių arba jų pradžioje visai nepasitaiko (Rr, Rv, P klasės skardžiosios fonemos).

4. Atskirų kietųjų ir minkštųjų priebalsių realizacija žodžio pradžioje prieš balsines fonemas parodyta I lentelėje. Čia tik pateikiami kai kurie duomenys apie kietųjų ir minkštųjų priebalsių fonemų dažnumą šioje pozicijoje¹⁶.

4. 1. Kietųjų (paprastųjų) priebalsinių fonemų junginiuose su balsinėmis fonemomis didžiausias procentas pasitaiko T klasės (sprogstamoji) lūpinė (nekompaktinė, periferinė, neįtempta) /p/: $\# /p/+V$ sudaro 24,3% visų $\# Cp+V$ (gausu priešdėlio *pa-* vedinių). Antroje vietoje – S klasės (pučiamoji) dantinė (nekompaktinė, neperiferinė, įtemptoji) /s/: $\# /s/+V$ kiekis junginiuose $\# Cp+V$ – 18,9% (daug priešdėlių *są-, sam-, san-* vedinių). Truputį daugiau negu 10% tenka balsingajai Rn klasės (nosinei) dantinei (vokalinei, konsonantinei, nekompaktinei) /n/. Kitų paprastųjų priebalsių fonemų dalis junginiuose neprašoka nė 10 ir dar mažiau procentų: T klasės sprogstamosios gomurinės (kompaktinės, periferinės, neįtemptosios) /k/ – 7,6%; Rv klasės lūpinės (nevokalinės, nekonsonantinės) /v/ – 5,3%; daugiau negu po 4% tenka balsingajai Rr klasės alveolinei (vokalinei, konsonantinei, kompaktinei) /r/, T klasės (sprogstamosioms): dantinei (nekompaktinei, neperiferinei, neįtemptajai) /t/, alveolinei (kompaktinei, periferinei, neįtemptajai) /g/, Rn klasės

¹⁵ Sintagminės klasės nustatytos pagal priebalsinių fonemų funkcijas žodžio pradžios priebalsių trinarėse grupėse: R klasės (balsingosios) fonemos visada eina tiesiog prieš vokalinį skiemens centrą; jos čia suskirstytos smulkiau: Rr klasę / r r', l l' /, Rn klasę / m m', n n' /, Rv klasę / j, v v' /; T klasės fonemos eina betarpiškai prieš sonantą arba ir prieš balsinę fonemą; čia įeina visos uždaramos fonemos, taigi ir afrikatos; S klasės (pučiamosios) fonemos eina arba prieš balsingąją, arba prieš T klasės fonemą, bet prieš S klasės fonemas negali eiti jokia priebalsinė fonema. Пгг. Е. Курнлович. Очерки по лингвистике. М., 1962, с. 295 – 298.

¹⁶ Kietųjų priebalsinių fonemų dažnumas procentais skaičiuotas nuo bendro kietųjų ir balsinių fonemų junginių skaičiaus ($\# Cp+V$ – 20 198; be sandūrinių žodžių – 10 528); minkštųjų priebalsinių fonemų – nuo bendro minkštųjų ir balsinių fonemų junginių skaičiaus ($\# Cd+V$ – 12 156, be sandūrinių žodžių – 10 347).

lūpinei (vokalinei, konsonantinei, nekompaktinei) /m/; 4% tenka T klasės dantinei (nekompaktinei, neperiferinei, neįtemptajai) /d/. Kiek daugiau negu 3% sudaro junginiai, kuriuos pradeda T klasės (sprogstamoji) lūpinė (nekompaktinė, periferinė, neįtemptoji) /b/, balsingoji Rr klasės dantinė (vokalinė, konsonantinė, kompaktinė) /l/. Panašus yra dviejų porinių S klasės (pučiamųjų) alveolinių (kompaktinių, neperiferinių, tolydinių) procentas: #š+V – 2,3% #ž+V – 2%. Labai maža junginių, kuriuos pradeda S klasės (pučiamoji) dantinė (nekompaktinė, neperiferinė, įtemptoji, tolydinė) /z/ – 0,3% ir trys T klasės afrikatos: dantinės (nekompaktinės, neperiferinės, įtemptosios, netolydinės) /c, dž/ – 0,1 ir 0,03%, ir alveoli (kompaktinė, neperiferinė, netolydinė) /č/¹⁷ – 0,02%.

4. 2. Eliminavus iš Žodyno sandūrinius žodžius, atskirų paprastųjų priebalsinių fonemų dažnumas truputį pasikeičia. Visų pirma, nebelieka nė vienos priebalsių fonemos¹⁸, kuri junginiuose prašoktų 15%. Pirmoje vietoje atsiduria junginiai #/k/+V – 14%, #/v/+V tenka 10%, #/r/+V – 8,5%, #/g/+V – 8,1% ir t. t. – visų likusiųjų kietųjų procentas truputį padidėja, palyginus su aukščiau išdėstytu priebalsių dažnumu, o didelį svorį turėjusios /p/ čia tenka tik 6,2%, /s/ – 5,7%, /n/ – 2,8%.

4. 3. Minkštųjų priebalsinių fonemų dažnumas junginiuose # Cd + V atrodo šitaip:

#/v'/+V – 14,1%, #/p'/+V – 11,3%, #/k'/ – 8,5%, #/n'/+V – 7,3%, #/m'/+V – 6%. Kiek daugiau negu 5% tenka junginiams, kuriuos pradeda skirtingų klasių ir požymių fonemos /l' ž' š' d' g' t'/, daugiau negu 4% – /s' r'/, daugiau negu 3% – /b' j/, truputį daugiau negu 2% – /č'/. Labai mažai Žodyne junginių, prasidedančių fonemomis /c' dž' z'/ – tik po 0,4%, /dz'/ – 0,1%, visų # Cd + V.

4. 4. Kai eliminuojami sandūriniai žodžiai, sumažėja junginių #/p'/+V, #/n'/+V, todėl /p'/ iš antros vietos pasitraukia į ketvirtą (6,8%), o /n'/ iš ketvirtos – į septintą (2,8%). Kitų diezinių priebalsių fonemų dažnumas pasikeičia labai nežymiai.

4. 5. Kadangi prieš priešakinės eilės balsines fonemas yra realizuotos visos diezinės priebalsių fonemos ir #Cd + Vd sudaro didesnę visų #Cd + V junginių procentą, priebalsių dažnumas prieš priešakinės eilės balsines fonemas yra analogiškas dažnumui junginiuose #Cd + V (žr. 4. 3). Ypač tai pasakytina apie tas diezines priebalsių fonemas, kurių procentas junginiuose didelis: /v' k' m' p'/, kai atsižvelgiama į sandūrinius žodžius, /v' k' m' p'/ – be sandūrinių žodžių. Labiau skiriasi #/j/+Vd procentas: čia jiems tenka tik 0,4% visų Cd + Vd.

4. 6. Prieš paprastasias balsines fonemas yra tik 14 diezinių priebalsių fonemų (nėra /p' b' t' d' g'/). Junginiuose #Cd + Vp didžiausią procentą – 26,5 – sudaro #/j/+Vp, antroje vietoje #/s'/+V – 12%, panašus yra #/š'/+Vp ir #/č'/+Vp junginių dažnumas – 11,9 ir 11,7% kiek daugiau negu 9% – /l'/+Vp. Junginiams, kuriuos pradeda /dž'/ ir /r'/ 3,5% bei 1,7%. Vos po 0,4% tenka fonemoms /dž', m' v'/, o fonemai /c'/ – tik 0,1%. Pažymėtina, kad žodžiai, kuriuos pradeda šios

¹⁷ Kietoji /č/ DLKŽ tepradeda 6 žodžius, kuriuose ji stovi prieš /a/, o skardaus jos koreliato /dž/ iš viso nėra žodžio pradžioje. Didžiamame „Lietuvių kalbos žodyne“ (t. II. V., 1969) yra 36 interjekcijos ar iš jų padaryti žodžiai, kur ši fonema stovi prieš /a/, ir tik vienas žodis – prieš /u/, pvz.: *džarkšt, džarškinti; džur*.

¹⁸ Diferenciniai požymiai toliau nebekartojami.

fonemos, yra onomatopėjinės reikšmės, vadinasi, priklauso periferinei leksikos daliai¹⁹.

5. Žodžio pradžios priebalsių fonemas prisijungiančios balsių fonemos pasižymi nevienodu pajėgumu sudaryti # C+V junginius. Čia galima pastebėti kai kuriuos dėsningumus.

5. 1. Neįtemptosios (trumposios) balsių fonemos /a u e i/ iš 118 galimų jungių sudaro 95, taigi 80,5%. Žodyne šių junginių – 81,2% visų #C+V, o be sandūrinių žodžių – 74,7%. Ilgųjų (įtemptųjų) balsinių fonemų galia sudaryti junginius menkesnė: iš 236 galimų junginių yra 147, vadinasi, 62,2%. Žodyne ilgųjų balsinių fonemų sudarytiems junginiams tenka 18,7% (be sandūrinių žodžių – 25,1%) visų # C+V.

5. 2. Pagal difuziškumo-kompaktiškumo (liežuvio pakilimo) diferencinius požymius didesnis pajėgumu prisijungti priebalsines fonemas pasižymi difuzinės (aukštinio pakilimo) balsių fonemos /u u: i i:/: iš 116 galimų junginių yra 92 (vadinasi, 79,3%). Kiek mažiau (67,7%) prisijungia priebalsines fonemas nekompatinės ir nedifuzinės (vidutinio pakilimo) balsinės fonemos /o: ɛ:/: iš 59 galimų yra 40 junginių. Kintamojo pakilimo fonemos /uo ie/ junginius realizuoja 59,2%: yra 35 junginiai iš 59 galimų. Menkiausiai (57,6%) realizuoti kompaktinių (žemutinio pakilimo) /a a: e:/ junginiai su priebalsinėmis fonemomis: iš galimų 118 yra tik 68.

Žodyne pusė (be sandūrinių žodžių beveik pusė) tokių # C+V junginių, kurių pagrindas – kompaktinės balsių fonemos: 50,9% (ar 49,8%). Difuzinių fonemų sudarytų junginių yra 35,1% (be sandūrinių žodžių – 21,2%), nekompatinių ir nedifuzinių – 5,9% (ar 8,4%), o kintamojo pakilimo fonemų sudarytiems junginiams tenka 5,6% (be sandūrinių žodžių – 6,3%).

5. 3. Nelūpinės fonemos ne tik pajėgesnės prisijungti priebalsių fonemas, – yra 140 junginių iš 198 galimų (7,7%) – bet ir Žodyne jų yra 66,4% (be sandūrinių žodžių net 77,5%), visų # C+V. Lūpinės fonemos /u u: o: uo/ junginius realizuoja 60% (iš 156 galimų yra 95), o Žodyne šios rūšies junginiams tenka 30,3% (be sandūrinių žodžių 22,2%) visų # C+V.

6. Atskirus balsinių fonemų pajėgumas sudaryti junginius parodytas 1 lentelėje. Jų dažnumas procentais²⁰ atrodo taip:

6. 1. # C+ /a/ – 54,8% (be sandūrinių žodžių – 62,9%); # C+ /u/ – 32,3% (antruoju atveju 17,4%), # C+ /o:/ – 5,4% (ar 8,9%); # C+ /u:/ – tik 3,5% (be sandūrinių žodžių – 6,7%), # C+ /uo/ – abiem atvejais 2,8%; # C+ /a:/ – vos 1,1% (0,7%) visų # Cp+Vp.

6. 2. Didesnį procentą minkštųjų priebalsinių ir balsinių fonemų (#Cd+V) junginių sudaro diezinės balsių fonemos:

Cd+ /e/ – 38,6% (be sandūrinių žodžių – 31%), # Cd+ /i/ – 25,7% (ar 29,6%), # Cd+ /ie/ – 8,9% (ar 8,8%) # Cd+ /i:/ – 8,2% (ar 9,4%), # Cd+ /e/ – 6,8% (ar 8%). Paprastųjų (užpakalinės eilės) balsinių fonemų sudarytų junginių kiekis visuose # Cd+V labai nedidelis: # Cd+ /a/ – 3,6% (arba 4,3%), # Cd+ /u/ –

¹⁹ Plg. V. Mathesius. O vyrazove platnosti některých českých skupin hlasových. – „Naše řeč“, XV. 1938, s. 38 ir t. t. Anomalūs, be abejo, ir daugelis junginių, kuriuose /c' dz' dž' z' č' /-ina prieš diezines balsių fonemas (pvz.: *ciepsėti, dzirinti, džerskėti, čiepsėti* ir kt.).

²⁰ Junginių dažnumas skaičiuotas atskirai nuo # Cp+V (20 189 jung., be sandūrinių žodžių – 10 528) ir nuo # Cd+V (12 156 jung., be sandūrinių žodžių – 10 347).

3,3% (arba 3,9%), #Cd + /u:/ – 1,5% (ar 1,8%), # Cd + /o:/ – 1,3% (ar 1,5%), # Cd + /uo/ – 1,3% (ar 1°).

7. # C + V junginių realizacija ir dažnumas rišliame tekste, be abejo, turėtų būti kitoks, negu čia parodyta, bet tai nėra šio darbo tikslas.

I š v a d o s

1. Žodžio pradžios kietosios priebalsių fonemos eina tik prieš paprastasias balsių fonemas, diezinės – ir prieš paprastasias, ir prieš diezines. Būdingesnis junginių tipas – # Cp + Vp.

2. Įvairių priebalsių fonemų klasių realizacija atvirkščiai proporcinga dažnumui Žodyne: geriau realizuotos priebalsių klasės junginius pradeda rečiau, menčiau realizuotos – žymiai dažniau (plg. 3.1, 3.2, 3.3 ir II lentelę).

3. Iš # C + V junginius sudarančių balsinių fonemų didžiausiu pajėgumu prisijungti priebalsines fonemas pasižymi neįtemptosios (trumposios) balsių fonemos. Tokie junginiai Žodyne yra dažniausi.

4. Difuzinės (aukštutinio pakilimo) balsinės fonemos sudaro beveik visus galimus junginius, kompaktinės juos realizuoja menčiau, tačiau Žodyne pastarųjų junginiai su priebalsinėmis fonemomis yra dažnesni.

5. Nelūpinės balsių fonemos ir geriau realizuoja galimus junginius, ir tų junginių procentas didesnis, negu lūpinių.

6. Pats dažniausias # C + V junginių tipas Žodyne – T klasės lūpinių priebalsinių fonemų ir neįtemptųjų, kompaktinių, nelūpinių balsių fonemų junginiai (17% visų # C + V); iš jų junginiams, kuriuos pradeda dusliosios fonemos, tenka 15,2%).

СОЧЕТАНИЯ СОГЛАСНЫХ И ГЛАСНЫХ ФОНЕМ НАЧАЛА СЛОВА В ЛИТОВСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

Разбираются возможные сочетания согласных и гласных фонем начала слова литовского языка, показывается реализация различных классов согласных и гласных в этих сочетаниях, а также их частотность в словаре.